

اقتصاد اسلامی و شناسایی مؤلفه‌های افشا در گزارشگری مالی اسلامی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۴/۰۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۹/۱۵

داود رجبی مقدم* محمدرضا مهربان پور** رضا غلامی جمکرانی***
محمد کاشانی پور**** حسین میثمی*****

فصلنامه علمی اقتصاد اسلامی / مقاله علمی پژوهشی / سال بیست و یکم / شماره ۸۴ / زمستان ۱۴۰۰

چکیده

در نظام اقتصادی مورد نظر اسلام که در مقایسه با سایر نظام‌های اقتصادی موجود، از نظر اصول بنیادین، ارزش‌های محوری و مؤلفه‌های اساسی دارای تفاوت‌های فراوانی می‌باشد، شفافیت در گزارشگری مالی و ارتقای ظرفیت پاسخگویی نیز دارای تفاوت‌های بسیاری می‌باشد. بر این اساس، هدف پژوهش حاضر شناسایی مؤلفه‌های افشا در گزارشگری مالی با رویکرد اسلامی می‌باشد. تحقیق حاضر از نوع کیفی، از لحاظ هدف بنیادی و از نوع توصیفی (غیرآزمایشی) می‌باشد. روش پژوهش روش داده‌بنیاد است. جامعه آماری شامل اساتید، صاحب‌نظران و متخصصان اقتصاد اسلامی بودند که با تعداد ۶ نفر از آنان که به روش گلوله برفی انتخاب شدند، مصاحبه صورت گرفت. معیار تعیین حجم نمونه اشباع نظری بود و داده‌ها در سه گام کدگذاری باز، محوری و انتخابی تحلیل شدند. پایایی مصاحبه‌ها با دو روش کدگذاری مجدد و استفاده از دو کدگذار تأیید شد. نتایج نشان داد که افشا در نظام گزارشگری مالی اسلامی برخلاف مدل‌های غربی علاوه بر اینکه بایستی در بعد کسب ثروت (همان درآمد) و سود انجام شود، بلکه ضروری است افشا در توزیع ثروت و سود نیز صورت پذیرد. علاوه بر این افشا تحت تأثیر ارزش‌های حاکم بر نظام اقتصادی اسلامی (ارزش‌های بنیادین و ارزش‌های عمومی) صورت می‌پذیرد و عواملی نظیر اهداف

*. دانشجوی دکتری حسابداری، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، ایران. Email: daramo1787@gmail.com.

** استادیار گروه حسابداری، پردیس فارابی دانشگاه تهران، ایران (نویسنده مسئول).

Email: merabanpour@ut.ac.ir.

*** استادیار گروه حسابداری، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران.

Email: accountghom@gmail.com.

**** دانشیار گروه حسابداری، پردیس فارابی دانشگاه تهران، ایران. Email: kashanipour@ut.ac.ir.

***** استادیار پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی تهران، ایران. Email: h.meisamy@mbri.ac.ir.

استفاده کنندگان و نقش نهادهای تأثیرگذار بر آن مؤثر واقع می‌شوند. چنین نظام افشا موجب نتایجی همچون گزارشگری طبقه‌بندی عقود اسلامی و مالیات اسلامی شده و در نهایت منجر به تأمین منافع ذینفعان و ذی‌حقان خواهد شد.

واژگان کلیدی: اقتصاد اسلامی، حسابداری اسلامی، افشا، گزارشگری مالی، رویکرد اسلامی.
طبقه‌بندی JEL: Z12, G29, G21

مقدمه

توسعه مؤسسات مالی اسلامی و رشد این باور که مفروضات زیربنایی سیستم‌های حسابداری مالی غربی با ارزش‌ها و اعتقادات اسلامی سازگار نیست منجر به توسعه تحقیقات حسابداری اسلامی و گزارشگری اسلامی گردیده است. گزارش‌های مالی اسلامی نقش شایانی در زمینه تحقیقات حسابداری بین‌المللی داشته‌اند؛ به طوری که به جای اینکه تفاوت‌های نحوه عمل در کشورهای مختلف را تشریح کنند، به توسعه روش‌های حسابداری جدید پرداخته‌اند. در این فرایند پژوهشگران بر حسابداری اسلامی صورت‌های مالی استفاده‌شده در سطح دنیا، برچسب صورت‌های مالی حسابداری غربی زده‌اند (Kamla, 2009, p.923).

افشا یکی از اصول حسابداری است که بر کلیه جوانب گزارشگری مالی تأثیر دارد (رحیمی و نظام‌پور، ۱۳۹۵). افشای اطلاعات توسط شرکت‌ها یکی از منابع مهم و ارزشمند اطلاعاتی برای سرمایه‌گذاران، اعتباردهندگان و سایر ذینفعان در جهت تصمیم‌گیری اقتصادی آگاهانه است (رحمانی و بشیری منش، ۱۳۹۳). برخی از پژوهشگران نشان داده‌اند که یکی از مهم‌ترین عواملی که موجب جذابیت شرکت از دیدگاه سرمایه‌گذاران می‌شود، شفافیت است (Lang, Lins & Maffet, 2011).

با بهبود افشای شرکت‌ها میزان اطلاعات سرمایه‌گذاران از وضعیت شرکت‌ها افزایش می‌یابد و نهایتاً کیفیت سرمایه‌گذاری بهبود می‌یابد؛ لذا افشا به عنوان بنیادی‌ترین عامل برای رشد اقتصادی باید مورد توجه قرار گیرد. از طرف دیگر با بهبود افشا و شفافیت اطلاعات، عدم تقارن اطلاعاتی بین افراد داخل سازمان و خارج سازمان کاهش یافته در نتیجه نقدشوندگی بهبود می‌یابد (دیدار و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۱۴۸).

سیستم‌های اقتصادی در جهان‌بینی‌ها و ارزش‌های مختلف متفاوت می‌باشند؛ همچنین نظام‌های حسابداری برای پاسخگویی به نیازهای سیستم‌های اقتصادی طراحی و اجرا می‌شوند (دیانتی و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۱۲۱). ساختمان عمومی اقتصاد اسلامی از سه اصل اساسی تشکیل یافته که طبق آن، محتوای نظام اقتصاد اسلامی مشخص می‌شود. این سه اصل عبارت‌اند از اصل مالکیت مختلط (چندگانه)، اصل آزادی اقتصاد در کادر محدود و اصل عدالت اجتماعی (صدر، ۱۳۴۹، ج ۱، ص ۳۵۴). بر این اساس، امروزه کمتر کسی می‌تواند اهمیت شفافیت گزارشگری مالی را نادیده بگیرد؛ زیرا سهامداران و اعتباردهندگان، تصمیمات با اهمیت سرمایه‌گذاری خود را بر اساس اطلاعات مالی شرکت‌ها می‌گیرند. آنها خواستار اطلاعات بیشتر و شفاف‌تری درباره عملکرد شرکت هستند. افشای کامل همراه با شفافیت گزارشگری مالی می‌تواند شرایط مطمئنی را ایجاد کرده و اعتماد سرمایه‌گذاران را ارتقا دهد. شفافیت تأثیر مثبتی بر عملکرد شرکت‌ها داشته و می‌تواند از منافع سهامداران حفاظت کند. صورت‌های مالی مبهم میزان بدهی شرکت را پنهان کرده و چنانچه شرکت در آستانه ورشکستگی باشد، این شرایط پنهان می‌ماند (کردستانی و علوی، ۱۳۸۹، ص ۵۰).

در نظام اقتصادی مورد نظر اسلام از یک‌سو بر شفافیت گزارشگری مالی و همچنین ارتقای ظرفیت پاسخگویی تأکید دارد و از سوی دیگر محاسبه سود واقعی (کسب ثروت) و توزیع عادلانه آن (توزیع ثروت) از اهمیت خاصی برخوردار بوده است (غلامی جمکرانی و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۴۸). مواردی که در اقتصاد اسلامی به‌طور جدی مورد توجه قرار می‌گیرد و لازم است افشا شود و در تصمیم‌گیری ذینفعان نقش بسزایی دارد، قراردادهای و ابزارهای مالی هستند. گزارش طبقه‌بندی‌شده عقود و ابزار اسلامی می‌تواند برای استفاده‌کنندگان مسلمان مهم و اساسی باشد. اگر عدم اطمینانی ناشی از جهالت و ابهام در ارکان، اندازه، قیمت یا زمان دادوستد باشد مصداق غرر است و از دید فقهی اسلامی ممنوع است؛ ولی اگر ناشی از ابهام و جهالت نسبت به آینده دارایی است آن را ریسک می‌نامند و از نگاه فقه اسلامی اشکالی ندارد (بهاروندی، ۱۳۸۸، ص ۲۴۰).

نظام گزارشگری مالی فعلی کشور دربرگیرنده همه اطلاعاتی نیست که بتوان بر اساس آن ارزیابی صحیح از رعایت آموزه‌های اخلاقی، دینی و ایفای مسئولیت‌های اجتماعی در

کسب و کارها را به عمل آورد (حسینی الاصل و جهانشاد، ۱۳۹۸، ص ۲۲۸). به زعم برخی نظریه پردازان و اندیشمندان حوزه مالی اسلامی، طبق ملاحظات جهان بینی اسلامی، حسابداری مرسوم که مبتنی بر جهان بینی غربی است نمی تواند پاسخگوی تأمین نیازهای گزارشگری مالی در کشورهای اسلامی باشد؛ لذا حسابداران مسلمان باید در کشورهای اسلامی تعریفی از حسابداری اسلامی ارائه کنند و با تبیین اهداف و خصوصیات حسابداری اسلامی، الزامات گزارشگری را روشن کنند (غلامی جمکرانی و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۴۷).

بسیاری از اندیشمندان مسلمان عقیده دارند که نظام حسابداری باید به آموزه های دین اسلام متصل گردد و این چیزی است که حسابداری اسلامی نامیده می شود (داوری، ۱۳۹۳، ص ۱۱). بدین ترتیب مدل گزارشگری مورد نظر در این نظام اقتصادی باید به گونه ای باشد که در حین شفافیت و برخورداری از ویژگی های کلیدی، ابزار کارآمدی برای ایفای مسئولیت خطیر پاسخگویی شرکت تلقی شود و از قابلیت لازم برای محاسبه سود واقعی و در نهایت توزیع عادلانه آن بین ذینفعان بنگاه نیز برخوردار باشد.

پژوهش هایی که در خصوص افشا در نظام گزارشگری مالی اسلامی در کشورمان و همچنین سایر کشورهای مسلمان انجام شده، تنها به بحث ضرورت گسترش افشا تأکید داشته اند و در ارائه الگویی جامع که دربرگیرنده کلیه عوامل مؤثر بر افشا و همچنین اجزای اصلی آن و نتایج و پیامدهایش موفق نبوده اند؛ بنابراین خلأ وجود الگوی جامع در خصوص افشا با رویکرد اسلامی در ادبیات نظری احساس گردید؛ از این رو این سؤال مطرح شد که افشا در گزارشگری مالی با رویکرد اسلامی شامل چه اجزایی بوده و چه عواملی می تواند بر آن تأثیرگذار باشد و چه نتایج و پیامدهای را در پی خواهد داشت؟

مبانی نظری و پیشینه تجربی پژوهش

مبانی نظری پژوهش

بعضی از صاحب نظران مبانی اقتصاد اسلامی را با اقتصاد غربی کاملاً متفاوت می دانند. در اسلام انسان امانتدار است؛ در صورتی که در غرب انسان مالک نهایی شناخته می شود؛ لذا پاسخگویی نهایی مسلمان از نظر مسائل مالی در برابر خداوند است و چنین پاسخگویی از

طریق زکات و خمس در عمل پیاده می‌شود. در غرب حداکثرسازی سود، فردگرایی، منافع شخصی زیربنای حرکت‌های اقتصادی است؛ اما یک مسلمان پایبند به ارزش‌های اسلامی در پی سود معقول، منافع جمعی و انصاف و عدالت است (Baydoun & Willett, 2000,) (p.77/ Taheri, 1999). در اسلام بعضی از معاملات رایج در غرب مانند ربا، قمار، تجارت مشروبات الکلی عملی حرام و ممنوع است. بعضی از رهبران دینی معتقدند فعالیت‌های اقتصادی در اسلام بر دو ستون اخلاقی عدالت و احسان استوار است؛ بنابراین تجارت اسلامی باید بر پایه این ارزش‌ها انجام شود (Yaya & Hameed, 2005). این تفاوت‌ها محرک اصلی حسابداران مسلمان برای ارائه یک تعریف و الگو برای حسابداری اسلامی می‌باشد.

محققانی نظیر بایدون و ویلت (۲۰۰۰) و طاهری و رحمان (۱۹۹۹) بر این عقیده‌اند که زیربنای اقتصاد اسلامی کاملاً متفاوت از زیربنای اقتصاد غربی است. آنان چنین استدلال کرده‌اند که اولاً، سیستم غربی بر پایه اصول حاکمیت فردی و حقوق مالکیت خصوصی استوار است؛ درحالی‌که اقتصاد اسلامی بر مبنای اصول مالکیت چندگانه است؛ ثانیاً، حسابداری مرسوم بر پایه جهان‌بینی فلسفی عقلانیت اقتصادی است که شامل مبانی فردگرایی، نفع شخصی، بقای شایسته‌ترین و حداکثرسازی سود است؛ درحالی‌که جهان‌بینی فلسفی اسلامی بر مبنای یگانگی خداوند و دربرگیرنده اصول منافع اجتماعی، انصاف (برابری) و سود منطقی است (Velayutham, 2014). در جامعه سرمایه‌داری، مالکیت عمومی تنها وقتی به رسمیت شناخته می‌شود که ضرورت اجتماعی وجود داشته باشد؛ درحالی‌که قانون اسلام مالکیت فردی، مالکیت دولتی و مالکیت عمومی را به دنبال این اصل که همه چیز متعلق به خداوند است و اموال در دست انسان امانتی است که باید در قبال آنها پاسخگو باشد، به رسمیت می‌شناسد (Napier & Haniffa, 2011).

بایدون و ویلت (۲۰۰۰) بحث کرده‌اند که فلسفه عقلانیت اقتصادی تأکید بر بالاترین رضایت فردی با حداکثرسازی سود به عنوان معیار موفقیت عملکرد دارد. در مقابل استدلال شده است که نگرش اسلامی به موضوعات تجارت (کسب‌وکار) از اعتقادی دینی به یگانگی خداوند ناشی می‌شود که سبب می‌گردد شرکت‌ها در تصمیم‌گیری و عمل بر منافع اجتماعی متمرکز شوند؛ به دنبال سود مشروع باشند نه سود بیش‌ازحد که از استثمار

به دست می‌آید و برابری بین انسان‌ها نیز در نظر گرفته می‌شود. طاهری (۱۹۹۹) همچنین تأکید می‌کند که در اقتصاد غربی، بازارها «خودتنظیم» هستند. در اقتصاد اسلامی بحث می‌شود که مردم در معامله و مبادله کالاها و خدمات آزادند و دولت تنها زمانی می‌تواند مداخله کند که یک طرف در مقابل دیگری مرتکب ظلم شود. ظلم شامل فساد و احتکار (انبار کردن به قصد سودجویی) است (Trojic, 2015).

بیشتر نیازهای خاص برای گزارشگری مالی اسلامی شامل پرداخت زکات و ممنوعیت ربا و سفته‌بازی است. هم پرداخت زکات و هم ممنوعیت ربا از اهداف اصلی اقتصاد اسلامی است که سبب می‌شود به جای اینکه ثروت در دست گروهی اندک جمع شود، این امکان ایجاد شود که تا حد ممکن در اجتماع به گردش درآید؛ به طوری که اختلاف بین فقیر و غنی تا حد طبیعی و قابل اغماض کاهش یابد. برای اینکه افراد خود را از گناه حرص و طمع پاک و تزکیه نمایند، پرداخت زکات در سطح خاصی از ثروت انباشته شده ضرورت می‌یابد (Baehaqi & et al., 2020).

تمرکز بر زکات، محققان حسابداری را ملزم به آزمون مجدد مفاهیم و اصول حسابداری مرسوم کرده است. نکته اول اینکه ارزیابی دارایی‌ها برای پرداخت زکات باشد. به دنبال اصل ذکر شده در بالا کلاچک و همکاران (۱۹۹۶) بحث کردند که ارزیابی زکات هم‌جهت با مفهوم ارزش‌های جاری به جای حسابداری بهای تمام شده تاریخی است؛ همچنین گمبلینگ و کریم (۱۹۹۱) از انتقال رویکرد درآمد - هزینه به رویکرد دارایی - بدهی حمایت کردند (Gambling and Karim, 1991).

در یک نگاه ساده و تخصصی می‌توان، تفاوت گزارشگری مالی مرسوم یا متعارف را با گزارشگری مالی اسلامی به شرح زیر برشمرد.

جدول ۱: تفاوت گزارشگری مالی مرسوم یا متعارف با گزارشگری مالی اسلامی

موضوعات	گزارشگری مالی مرسوم	گزارشگری مالی اسلامی
رویکرد مبنا	سودمندی در تصمیم‌گیری	پاسخگویی اسلامی
هدف اصلی	سودمندی در تصمیمات	اولویت در پاسخگویی
استفاده‌کنندگان ویژگی‌های اصلی اطلاعات	استفاده‌کنندگان اصلی سرمایه‌گذاران و استفاده‌کنندگان	ذی‌حقان و ذینفعان
	مربوط‌بودن و قابل اتکا بودن	ارائه منصفانه و مربوط بودن
نظام مالی	واحد اندازه‌گیری پولی با تأکید بر بهای تمام‌شده تاریخی	واحد پولی و غیرپولی با تأکید بر ارزش جاری و منصفانه
افشا	ارائه اطلاعات برای ارزیابی وضعیت مالی و عملکرد مالی	- افشای اطلاعات نحوه کسب و توزیع سود (از جمله صورت منابع و مصارف و صورت ارزش افزوده) و تفکیک منابع و مصارف مطابق با شریعت و مغایر با آن - مشارکت و نظارت هیئت شرعی در تدوین استانداردهای گزارشگری مالی

پیشینه تجربی پژوهش

بررسی پیشینه پژوهش بر این فرض مبتنی است که ما از خرد انباشته در کارهای دیگران می‌آموزیم. تحقیق علمی فعالیتی زاهدانه و منزوی نیست که یافته‌های دیگران را نادیده بگیرد؛ بلکه فعالیت مشترک بسیاری از محققان است. به وسیله آن، به محقق کمک می‌شود به‌طور معنادار یافته‌های تحقیق را بر نکاتی که در مطالعات انتشار یافته یا با اهمیت تلقی شده است، متمرکز کند (سکاران، ۱۳۸۵). جدول شماره ۲ خلاصه‌ای از نتایج تحقیقات انجام‌شده را نشان می‌دهد:

جدول ۲: خلاصه‌ای از پژوهش‌های انجام‌شده

نویسندگان و سال اثر	عنوان اثر	نتیجه پژوهش
حسینی‌الاصل و جهان‌شاد (۱۳۹۸)	ضرورت گسترش سطح افشا و توسعه گزارش‌های مالی در بستر اسلامی	بین متخصصین حرفه‌ای و دانشگاهی در مورد کافی نبودن سطح افشا در گزارشگری مرسوم و لزوم ارتقای آن با توجه به اهداف اسلامی موافقت و اجماع وجود دارد.
غلامی (۱۳۹۷)	مطالعه تطبیقی حسابداری عقد استصناع در نظام بانکداری ایران و سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات اسلامی	انطباقی بین رویه حسابداری عقد استصناع بانکداری ایران با رویه حسابداری معمول سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی وجود ندارد.
غلامی و بختیاری (۱۳۹۶)	افشا و مدل‌های آن	افشای اطلاعات نقش اساسی در تصمیم‌گیری‌های صحیح و آگاهانه گروه‌های مختلف به خصوص سرمایه‌گذاران دارد. بر اساس تئوری اقتصادی عدم تقارن، افشای اطلاعات از عدم تقارن کاسته و سبب کاهش هزینه سرمایه می‌گردد.
مهرانی و همکاران (۱۳۹۵)	ارائه مدل حسابداری اسلامی، با تأکید بر مبانی فقهی و چالش‌های بنیادی	پس از مقایسه نتایج دو بخش کیفی و کمی و ارائه پاسخ چالش‌های بنیادی حسابداری اسلامی، لزوم تشکیل کمیته فقهی در سازمان حسابرسی و نیز اقدام فراملی در راستای حل چالش‌های حسابداری اسلامی پیشنهاد می‌شود.
دیانتی دیلمی و مشهدی (۱۳۹۵)	بررسی امکان‌سنجی پیاده‌سازی حسابداری اسلامی در ایران از منظر خبرگان دانشگاهی	نتایج این پژوهش نشان داد که در کشورمان پیاده‌سازی حسابداری اسلامی امکان‌پذیر می‌باشد.

<p>کسانی که از اطلاعات حسابداری در ایران استفاده می‌کنند به افشای اطلاعات در زمینه‌های مختلف مانند رعایت موازین شرعی، عدم وقوع تقلب مالی، رعایت ضروریات مبارزه با پول‌شویی، رعایت حقوق مصرف‌کنندگان، رعایت حقوق کارگران و کارمندان، حفظ ضروریات توجه به محیط‌زیست، توجه به بهره‌وری و اثربخشی، تعالی و پیشرفت، توجه به کیفیت محصول و عدم اسراف علاقه‌مند هستند و این اطلاعات می‌تواند برای آنها ثمربخش قلمداد گردد.</p>	<p>بررسی ضرورت حسابداری اسلامی از دیدگاه خبرگان دانشگاهی</p>	<p>دیانتی و همکاران (۱۳۹۵)</p>
<p>نتایج پژوهش نشان داد که الف) بین اهداف حسابداری اسلامی و اهداف حسابداری سنتی (مفیدی تصمیمات) فرق وجود دارد؛ ب) میزان اهمیت استفاده‌کنندگان از اطلاعات حسابداری در حسابداری اسلامی و حسابداری سنتی به یک میزان نبوده؛ به طوری که در حسابداری اسلامی الزاماً سهامداران مهم‌ترین استفاده‌کنندگان اطلاعات حسابداری به حساب نمی‌آیند و ج) می‌بایست در تهیه اطلاعات حسابداری به اطلاعات اجتماعی و مذهبی محور تأکید ویژه‌ای شود.</p>	<p>نقش مذهب در تدوین و به‌کارگیری تئوری حسابداری</p>	<p>نظری پور و همکاران (۱۳۹۵)</p>
<p>متفاوت بودن اصول اقتصادی و اجتماعی واحد تجارت اسلامی از بخش‌های تجاری اقتصاد سرمایه‌داری و کافی نبودن پاسخگویی نیازهای اطلاعاتی مورد</p>	<p>ضرورت چارچوب نظری گزارشگری مالی با رویکرد اسلامی از منظر خبرگان حرفه‌ای و دانشگاهی</p>	<p>غلامی و همکاران (۱۳۹۳)</p>

<p>استفاده مسلمان و واحدهای تجاری اسلامی توسط گزارشگری مالی مرسوم ضرورت بازنگری در پایه گزارشگری مالی اسلامی را می‌طلبد.</p>		
<p>تمام مصادیق و حتی قید گزارشگری با مبلغ ریالی پایین‌تر از سطح اهمیت حسابداری، بااهمیت تلقی گردید. از منظر کارشناسان مالی و اقتصادی، تمامی عوامل به غیر از قید سطح اهمیت ریالی، بااهمیت به حساب آمده و مورد تأیید قرار گرفت. از دیدگاه استفاده‌کنندگان عمومی، قید سطح اهمیت ریالی و دیگر عوامل به غیر از خمس، عاریه و ودیعه برای گزارشگری بااهمیت دانسته شد.</p>	<p>بررسی دیدگاه کارشناسان مالی، حسابداری و اقتصادی در خصوص تعیین مبانی و مصادیق گزارشگری مالی بر مبنای فقه شیعه</p>	<p>حیدر نژاد (۱۳۹۳)</p>
<p>افشای اطلاعات اسلامی در گزارشگری بانک‌های اسلامی در اندونزی هنوز ضعیف است. در حقیقت، بانک‌های اسلامی نه تنها به دنبال سود تجاری هستند، بلکه به عنوان مسئولیت اجتماعی به‌ویژه در برابر خداوند عمل می‌کنند.</p>	<p>تطبیق ارائه گزارش‌های اجتماعی اسلامی در گزارش‌های مالی بانک‌های اسلامی</p>	<p>سوگیاتو و نورلایلا (۲۰۱۷)</p>
<p>بانک‌های اسلامی در اجزای افشای شباهت با یکدیگر ندارند؛ باین حال، این تنوع‌ها می‌توانند مکمل یکدیگر برای گزارش‌دهی بانکداری ایدئال اسلامی باشد.</p>	<p>عنوان ارزیابی افشای گزارش‌های بانکداری اسلامی: شواهدی از خاورمیانه و سایر مناطق آسیا</p>	<p>رفیعی محمد (۲۰۱۵)</p>

روش پژوهش

تحقیق حاضر از نوع کیفی و از لحاظ هدف بنیادی و از نظر نحوه گردآوری داده‌ها از نوع توصیفی یا غیرآزمایشی می‌باشد. روش تحقیق مورد استفاده در این پژوهش نظریه داده‌بنیاد است. جامعه آماری شامل اساتید و متخصصان صاحب‌نظر در خصوص حسابداری اسلامی می‌باشند که تعداد برآوردی آنان ۴۰ نفر بوده است. برای تعیین حجم نمونه در این مرحله از معیار اشباع نظری استفاده شد. در این پژوهش با تعداد ۶ نفر مصاحبه صورت گرفت و ۱۷۷ از ۳ رساله استفاده شد. روش نمونه‌گیری از نوع گلوله برفی بوده است. مصاحبه‌ها به صورت نیمه‌ساختاریافته بود. برای اندازه‌گیری پایایی از دو روش کدگذاری مجدد (همان بازآزمون) و توافق دو کدگذار استفاده شد. در روش کدگذاری مجدد، از میان مصاحبه‌های انجام‌گرفته، تعداد سه مصاحبه انتخاب شده و هرکدام از آنها در یک فاصله زمانی کوتاه دوباره کدگذاری شدند. مقدار پایایی به‌دست‌آمده در این روش برابر با ۰/۸۵ بود که مقدار مناسبی برای پایایی می‌باشد. برای محاسبه پایایی مصاحبه با روش توافق درون موضوعی دو کدگذار، از یک دانشجوی مقطع دکترا درخواست شد به عنوان همکار پژوهش (کدگذار) در تحقیق مشارکت کند. سپس همکار پژوهش، تعداد سه مصاحبه از میان ۱۰ مصاحبه را کدگذاری کرده و مقدار پایایی در این روش نیز ۰/۷۹ به دست آمد که مقدار قابل قبولی است. برای اطمینان از روایی مصاحبه‌ها، تلاش شد هر کدام از مراحل هفت‌گانه مصاحبه به‌دقت انجام گیرد تا نتایج به‌دست‌آمده موثق و قابل‌اتکا باشند. تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی این پژوهش بر اساس دستورالعمل استراس و کوربین (۱۹۹۸) صورت گرفت. این شیوه شامل سه مرحله اصلی کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی است. داده‌های کمی نیز به روش مدلسازی معادلات ساختاری تحلیل گردیدند.

یافته‌ها

کدگذاری باز

فرایند تحلیل داده‌ها با کدگذاری باز آغاز می‌شود. کدگذاری باز «فرایندی تحلیلی است که طی آن مفاهیم شناسایی شده و ویژگی‌ها و ابعاد مربوط به هر مفهوم کشف می‌گردد» (استراوس و کوربین، ۱۹۹۸). جدول ۳ یافته‌های حاصل از کدگذاری باز را نشان می‌دهد:

جدول ۳: کدها، مفاهیم و مقوله‌های استخراج‌شده از مصاحبه‌ها

شناسه کدها	کدهای استخراج‌شده	مفاهیم	مقوله‌ها
A1	اصل مالکیت چندگانه	ارزش‌های اقتصاد اسلامی	ارزش‌های حاکم بر نظام اقتصادی اسلامی
D1	برقراری آموزه‌های دینی		
B1	اجرای ارزش جاری و منصفانه		
A2	رعایت قوانین شرعی		
F1	ارائه اطلاعات اقتصادی، اجتماعی، مذهبی و اخلاقی		
B2	رعایت حاکمیت قانون به لحاظ شکلی و محتوایی	ارزش‌های عمومی	
C1	اصل عدالت اجتماعی		
A3	اصل شفافیت		
F2	اصل پاسخگویی		
B3	اصل سلامت اقتصادی		
F3	کسب ثروت و سود از طریق کسب‌وکار	کسب ثروت و سود	افشا
C2	کسب ثروت و سود از طریق کار و تلاش		
A4	کسب ثروت و سود از طریق بهره‌مندی صحیح از نعمات الهی		
B4	کسب ثروت و سود از راه‌های حلال		
A5	کسب ثروت و سود با رعایت موازین شرعی		
C3	کسب ثروت و سود با رعایت منافع جامعه		
C4	کسب ثروت و سود در عین حفظ محیط زیست		
A6	تدوین گزارش کسب ثروت به عنوان صورت مالی مکمل به صورت داوطلبانه		

مقوله‌ها	مفاهیم	کدهای استخراج‌شده	شناسه کدها
گزارشگری مالی اسلامی	توزیع ثروت	تدوین گزارش کسب ثروت مطابق با اصول و موازین شرعی است	D2
		توزیع عادلانه ثروت جهت فقرزدایی و کاهش فاصله طبقاتی	B5
		توزیع عادلانه ثروت جهت استفاده در امور خیریه	C5
		توزیع عادلانه ثروت جهت ایجاد انگیزه سرمایه‌گذاران مسلمان	A7
		سهیم کردن کارکنان از ثروت شرکت و پرهیز از به‌کارگیری هزینه حقوق	E1
		مشخص کردن سهم ذی‌حقان جدایی از سهم ذینفعان	B6
		مشخص کردن سهم ثروت و سود برای جامعه (خلق) محیط (خلقت) خدا (مالک قطعی دارایی)	E2
		توزیع عادلانه ثروت، تحقق صفت رزاقیت اقتصاد اسلامی	C6
		توزیع عادلانه ثروت، ایجاد روحیه همکاری و برادری و پیروی از حیات اقتصادی جامعه و اجتماع	K1
		توزیع ثروت با استفاده از آموزه‌های دینی	B7
		توزیع ثروت، انتقال ثروت به صندوق‌های سرمایه‌گذاری موقوفات یا نیکوکاری و افزایش دارایی معنوی	D3
		گزارش توزیع ثروت به عنوان صورت مالی مکمل به صورت داوطلبانه	F4
عوامل زمینه‌ای	نقش نهادهای تأثیرگذار	نظارت شرعی و فقهی بر اجرای استانداردهای حسابداری و حسابرسی	K2

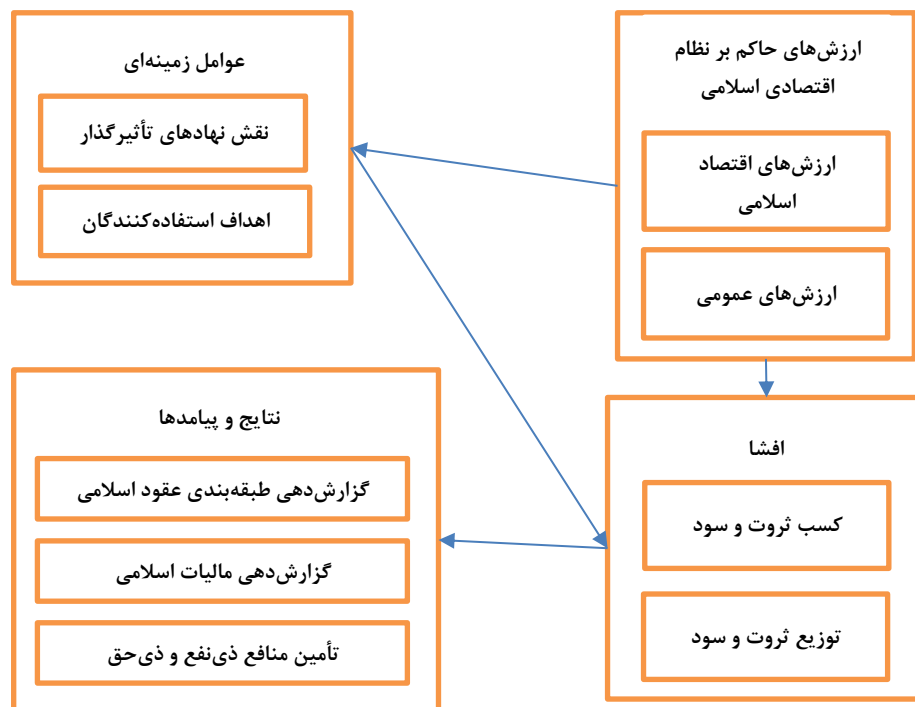
شناسه کدها	کدهای استخراج شده	مفاهیم	مقوله‌ها
H1	تدوین استانداردهای حسابداری و حسابرسی اسلامی		
H2	مطابقت استانداردهای حسابداری و حسابرسی موجود در کشور از نظر محتوایی با فرهنگ و اقتصاد اسلامی		
H3	اصلاح ساختاری نظام‌های مالی و گزارشگری مالی		
G1	وجود هیئت فقهی در نهادهای مقررات گذار		
B8	تدوین گزارش مالی به ارزش جاری یا منصفانه در مقابل بهای تاریخی	اهداف استفاده‌کنندگان	
I1	دستیابی به مسئولیت پاسخگویی در کنار سودمندی در تصمیم‌گیری		
I2	ارائه اطلاعات جهت ایفای نقش مباشرتی کارکنان و مدیران		
E3	جداسازی منفعت ذی‌حق از ذینفع		
C7	تحقق مسئولیت اجتماعی		
I3	تهیه صورت مالی مکمل		
B9	مشخص شدن راه‌های مصرف عقود اسلامی		
G2	مشخص شدن دارایی‌هایی مربوط به عقود اسلامی		
D4	تفکیک عقود اسلامی از بدهی‌ها		
G3	مشخص‌بودن خالص کسب ثروت از هر یک از عقود اسلامی		
G4	استفاده از تئوری وجوه برای هر طبقه از عقود اسلامی		
I4	محاسبه زکات بر اساس عقود مزارعه، مساقات و مغارسه	سازوکار گزارش مالیات اسلامی	

مقوله‌ها	مفاهیم	کدهای استخراج شده	شناسه کدها
		مشخص شدن ثروت‌های مشمول مالیات اسلامی	I5
		مشخص شدن محل مصرف مالیات اسلامی	I6
		کسر مالیات‌های اسلامی از مالیات‌های مرسوم یا رایج	C8
		ارائه گزارش (اظهارنامه) مالیات اسلامی به هیئت‌های فقهی	K3
		تطبیق درآمدهای مشمول معافیت ماده ۸۱ ق م م با درآمدهای مشمول مالیات اسلامی	K4
		تأمین منافع ذینفع و ذی‌حق در صورت‌های مالی	
حقوق و مزد و پاداش کارکنان به عنوان تخصیص بخشی از ثروت کسب شده تحت ذی‌حق نه هزینه	E4		
تدوین گزارش مالی با در نظر گرفتن احکام شرعی جهت پاسخگویی در برابر با ذی‌حق (حق‌الله و حق‌الناس) و ذینفعان	G5		
تدوین گزارش کسب ثروت و توزیع ثروت و بیان ارتباط مؤثر مؤسسات با خدا، خود، خلق و خلقت	E5		
اولویت ذی‌حقان نسبت به ذینفعان در تخصیص و توزیع ثروت	E6		

کدگذاری محوری

در این مرحله داده‌ها را به صورت جدید کنار هم گذارده و رابطه بین مقوله‌ها را بررسی می‌کنیم. در طی این مرحله داده‌ها جهت می‌گیرند و بر اساس ماهیت طبقات و ارتباط بین آنها طبقه‌بندی می‌گردند. در مرحله کدگذاری محوری، داده‌ها بر اساس الگو و روندی که در بین داده‌ها آشکار می‌شود طبقه‌بندی می‌گردند. این مرحله راهی برای ارتباط منطقی بین

طبقات و زیرطبقات است. ویژگی بارز این مرحله تعیین تفاوت‌های اساسی است که پدیده و زمینه‌ای که آن را از یکدیگر قابل تشخیص می‌نماید و تحلیلی از علت پدیده با توجه به شرایط، فرهنگ، محیط و پیامدهایی که نتیجه آن پدیده است را مشخص می‌سازد. همزمان با پیشرفت مرحله کدگذاری محوری و تشخیص الگو و روند بین داده‌ها، فرضیاتی ایجاد می‌شود که بخشی از داده‌ها در مقابل گروه دیگری از داده‌ها قرار می‌گیرند. با توجه به مفاهیم به دست آمده از مرحله قبل، در این مرحله با انجام بارها مطالعه و بررسی مجدد و فرایند رفت و برگشت بین مفاهیم و مقولات، ارتباط بین مفاهیم و مقولات در این تحقیق در الگوی ارائه شده فوق در شش دسته زیر بیان می‌شود:

شکل ۱: مدل مفهومی استخراج شده

مرحله کدگذاری انتخابی (نظریه پردازی، Selective Coding)

با توجه به گام قبلی و نتایج حاصله که در نمودار بالا نشان داده شد، به طور خلاصه این گونه می توان بیان نمود که «ارزش های حاکم بر نظام اقتصادی اسلامی هم بر عوامل زمینه ای و هم بر افشا مؤثر بوده و همچنین عوامل زمینه ای نیز به خودی خود بر افشا مؤثر می باشد. افشا نیز بر نتایج و پیامدهای نظام گزارشگری مالی اسلامی مؤثر می باشد».

بحث و نتیجه گیری

در تحقیق حاضر که با روش داده بنیاد (نظریه سازی کیفی) انجام شد و موضوع اصلی آن افشا در گزارشگری مالی اسلامی بود، با استفاده از نظرات خبرگان این حوزه به نظریه پردازی و نظریه سازی پرداخته شد و خوشبختانه این مهم صورت پذیرفت. وقتی صحبت از افشا و مؤلفه های آن با رویکرد اسلامی می شود، یعنی بحث نظارت مطرح می گردد که این تحقیق به آن پرداخته است و می تواند گام مهمی در سلامت اقتصادی که رکن مهم هر جامعه ای را تشکیل می دهد قلمداد گردد. مهم دیگری که این مطالعه بدان پرداخته است، جنبه غیرمستقیم منتفعین فعالیت ها و اقدامات مالی و اقتصادی که شامل ذی حقان می گردد می باشد که این امر از ویژگی های بارز دین مبین اسلام است که توجه جامع و کاملی به تمام زوایا و جنبه های هر پدیده و موضوعی پرداخته و می پردازد.

پژوهش حاضر با هدف شناسایی ابعاد و مؤلفه های افشا در نظام گزارشگری مالی اسلامی انجام شد. الگوی مفهومی که بر اساس تحلیل مصاحبه ها با روش نظریه داده بنیاد طراحی شد، دارای ۴ مقوله اصلی و تعداد ۹ مفهوم می باشد. مقولات شامل ارزش های نظام اقتصادی اسلامی، عوامل زمینه ای، افشا و نتایج و پیامدها می باشد. دو مفهومی که در زیرمجموعه مقوله ارزش های نظام اقتصاد اسلامی احصا شدند شامل ارزش های اقتصاد اسلامی و ارزش های عمومی می باشند. ارزش های اقتصاد اسلامی شامل اصل مالکیت چندگانه، اجرای ارزش جاری و منصفانه، رعایت قوانین شرعی و ارائه اطلاعات اقتصادی، اجتماعی، مذهبی و اخلاقی می شود. ارزش های عمومی نیز شامل سه اصل عدالت اجتماعی، اصل پاسخگویی و حاکمیت قانون می باشند. عوامل زمینه ای نیز دربرگیرنده دو مفهوم نقش نهادهای تأثیرگذار و اهداف استفاده کنندگان می باشد. نهادهای تأثیرگذار در

نظام گزارشگری مالی دارای نقش‌هایی همچون تدوین استانداردها، مطابقت استانداردها با فرهنگ و اقتصاد اسلامی، اصلاح ساختاری نظام مالی و گزارشگری آن و مطابقت استانداردها با اصول فقه اسلامی می‌باشند. استفاده‌کنندگان نیز اهدافی همچون تدوین گزارش مالی به ارزش جاری یا منصفانه در مقابل بهای تاریخی و دستیابی به مسئولیت پاسخگویی در کنار سودمندی در تصمیم‌گیری را دنبال می‌کنند. افشا نیز در دو بعد کسب ثروت و سود و توزیع آن صورت می‌گیرد. نتایج و پیامدها و نتایج افشا در نظام گزارشگری مالی شامل گزارش طبقه‌بندی عقود اسلامی، گزارش مالیات‌های اسلامی و تأمین منافع ذینفعان و ذی‌حقان در صورت‌های مالی می‌باشد. با توجه به این مقوله‌ها و مفاهیم احصاشده و آزمون‌هایی که روی روابط بین متغیرهای الگو انجام شد، این نتیجه حاصل گردید که ارزش‌های اقتصاد اسلامی بر عوامل زمینه و افشا تأثیر مثبت داشته و عوامل زمینه‌ای نیز به‌طور مستقیم با افشا ارتباط دارد. در نهایت نیز افشا بر نتایج و پیامدها اثر مستقیم دارد.

افشا یکی از مقوله‌های اصلی نظام گزارشگری مالی اسلامی است که در دو بعد افشای نحوه دستیابی و کسب ثروت و سود و افشای نحوه توزیع ثروت و سود، نشان داده شده است. افشا دارای نتایج و پیامدهایی است که شامل یک پیامد و دو نتیجه است. نتایج شامل گزارش‌دهی طبقه‌بندی عقود اسلامی و گزارش‌دهی مالیات اسلامی بوده و پیامد اصلی آن نیز تأمین منافع ذینفعان مختلف و ذی‌حقان می‌باشد؛ اما سازوکارهای افشا در نظام گزارشگری مالی اسلامی تحت تأثیر دو مقوله کلان قرار دارد. این مقولات شامل عوامل زمینه‌ای و ارزش‌های حاکم بر نظام اقتصادی اسلامی می‌باشد. این ارزش‌ها شامل دو طبقه ارزش‌های خاص نظام اقتصادی و دوم ارزش‌های عمومی است. عوامل زمینه‌ای نیز شامل نهادهای تأثیرگذار و اهداف استفاده‌کنندگان می‌باشد. ارزش‌های حاکم بر نظام اقتصادی اسلامی تعیین‌کننده نقش‌هایی است که نهادهای تأثیرگذار در نظام اقتصادی بایستی ایفا کنند؛ همچنین استفاده‌کنندگان از نظام گزارشگری مالی نیز خود دارای اهدافی هستند که این اهداف تحت تأثیر ارزش‌های حاکم می‌باشد؛ بنابراین به‌طور خلاصه این‌گونه می‌توان بیان نمود که ارزش‌های حاکم بر نظام اقتصادی اسلامی هم بر عوامل زمینه‌ای و هم بر افشا

مؤثر بوده و همچنین عوامل زمینه‌ای نیز به‌خودی‌خود بر افشا مؤثر می‌باشد. افشا نیز بر نتایج و پیامدهای نظام گزارشگری مالی اسلامی مؤثر می‌باشد.

منابع و مأخذ

۱. بهاروندی، احمد؛ «بیان و اثبات تفاوت ماهوی معاملات مبتنی بر غرر و قراردادهای پوشش ریسک از منظر فقه امامیه»؛ راهبرد توسعه، ش ۱۸، ۱۳۸۸.
۲. حیدرئزاد، سعید؛ «تعیین مبانی و مصادیق گزارشگری مالی بر مبنای فقه شیعه و بررسی دیدگاه کارشناسان مالی، حسابداری و اقتصادی»؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده اقتصاد و امور اداری، دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۹۳.
۳. داوری، طاهر؛ «مبانی نظری حسابداری اسلامی و تفاوت‌های آن با حسابداری مرسوم»؛ اصفهان: اولین همایش ملی حسابداری، حسابرسی و مدیریت، ۱۳۹۳.
۴. دیانتی دیلمی، زهرا و سیده پریسا مشهدی؛ «بررسی امکان‌سنجی پیاده‌سازی حسابداری اسلامی در ایران؛ از منظر خبرگان دانشگاهی»؛ دوفصلنامه تحقیقات مالی اسلامی، س ۵، ش ۲، ۱۳۹۵.
۵. دیدار، حمزه، منصورفر، غلامرضا و هیوا خجسته؛ «اثر خصوصیات شرکتی بر سطح افشاء شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران»؛ فصلنامه مطالعات تجربی حسابداری مالی، س ۹، ش ۳۲، ۱۳۹۵.
۶. رحمانی، علی و نازنین بشیری منش؛ «مروری بر ادبیات افشاء اطلاعات در ایران»؛ پژوهش حسابداری، س ۴، ش ۱۵، ۱۳۹۳.
۷. رحیمی، اسحاق و عشرت نظام‌پور؛ «عوامل مؤثر بر کیفیت افشا با استفاده از مدل‌های مختلف»؛ مجله پژوهش‌های جدید در مدیریت و حسابداری، ش ۱۴، ۱۳۹۵.
۸. سکاران، اوما؛ روش‌های تحقیق در مدیریت؛ ترجمه محمد صائبی و محمود شیرازی؛ چ ۴، تهران: انتشارات مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی، ۱۳۸۵.
۹. صدر، سیدمحمدباقر؛ اقتصادنا؛ ترجمه عبدالعلی اسپهبدی؛ تهران: انتشارات برهان، ۱۳۴۹.
۱۰. غلامی جمکرانی، رضا و مسعود بختیاری؛ «افشاء و مدل‌های آن»؛ فصلنامه مطالعات مدیریت و حسابداری، دوره ۳، ش ۳، ۱۳۹۶.

۱۱. غلامی جمکرانی، رضا؛ «مفاهیم نظری گزارشگری مالی با رویکرد اسلامی: ضرورت، اهداف، ویژگی‌ها و افشا»؛ رساله دکتری، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، ۱۳۹۳.
۱۲. _____؛ «مطالعه تطبیقی حسابداری عقد استصناع در نظام بانکداری ایران و سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی»؛ دو فصلنامه تحقیقات مالی اسلامی، دوره ۷، ش ۲، ۱۳۹۷.
۱۳. غلامی جمکرانی، رضا و همکاران؛ «مؤلفه‌های کلیدی مفاهیم نظری گزارشگری مالی با رویکرد اسلامی»؛ فصلنامه دانش حسابداری و حسابرسی مدیریت، س ۴، ش ۳۱، ۱۳۹۴.
۱۴. کردستانی، غلامرضا و سیدمصطفی علوی؛ «تأثیر شفافیت سود حسابداری بر هزینه سرمایه سهام عادی»؛ فصلنامه بورس و اوراق بهادار، س ۳، ش ۱۲، ۱۳۸۹.
۱۵. مهرانی، ساسان و همکاران؛ «ارائه مدل حسابداری اسلامی، با تأکید بر مبانی فقهی و چالش‌های بنیادی»؛ حسابداری مدیریت، س ۹، ش ۲۹، ۱۳۹۵.
۱۶. نیکومرام، هاشم و حیدر فروغ نژاد؛ «نظام مالی اسلامی، بازارها، ابزارها و نهادهای مالی اسلامی»؛ ماهنامه بورس، ش ۱۰۱، ۱۳۹۲.
17. Baehaqi, A., Birton, M. N. A. & F. A. Hudaefi; "Time value of money in Islamic accounting practice: a critical analysis from maqāsid al-Sharī 'ah"; **Journal of Islamic Accounting and Business Research**, ahead-of-print(ahead-of-print), 2020.
18. Baydoun, N. and R. Willett; "Islamic Corporate Reports"; **Abacus**, Vol.36, No.1, 2000.
19. Clark et al.; "Satisfaction and comparison income"; **journal of public economics**, Volume.61, Issue.3, 1996.
20. Gambling, T, and R. Karim; **Business and Accounting Ethics in Islam**, Journal of Business Ethics, No.12(5), 1991.
21. Kamla, R.; "Critical insights into contemporary Islamic accounting"; **Critical perspectives on accounting**, No.20(8), 2009.

22. Karim, R.A.A; “The nature and rationale of a conceptual framework for financial reporting by Islamic banks”; **Accounting and Business Research**, No.25(100), 1995.
23. Lang, Mark H., Lins, Karl V. and Mark G. Maffett; “Transparency, Liquidity, and Valuation: International Evidence on When Transparency Matters Most”; **Journal of Accounting Research** 50, No.3, 2012.
24. Muhammad, R.; “The disclosure evaluation of Islamic banking reports: evidences from Middle East and other regions in Asia”; **Journal of Islamic Finance**, No.4(2). 2015.
25. Napier, C., & R. Haniffa; **Islamic accounting**; United Kingdom: Edward Elgar Publishing, 2011.
26. Nazim, U.; “Comparative Analysis of Reporting Practices of Islamic Financial Institutions”; 2019 ([https:// www .researchgate.net /publication](https://www.researchgate.net/publication)).
27. Taheri, M; “The basic principles of Islamic Economy and their Effects on Accounting Standard Setting”; (www.islamic-finance.net), 1999.
28. Sugianto and Nurlaila; “The Integration of disclosure of Islamic Social Reporting (ISR) in Islamic Bank Financial Statements”; ([https ://www .shs-conferences .org /articles /shsconf/pdf /2017 /04/ shsconf_icga2017_00011.pdf](https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2017/04/shsconf_icga2017_00011.pdf)).
29. Trokic, A.; “Islamic accounting; history, development and prospects”; **European Journal of Islamic Finance**, No.3, 2015.

30. Yaya, R and S. Hameed; "Objectives and Characteristics of Islamic Accounting"; Yogyakarta, Indonesia: Academicians in Accounting Perceptions of Muslim Conference paper, 2004.
31. Velayutham, S.; "'Conventional" accounting vs "Islamic" accounting: the debate revisited"; **Journal of Islamic Accounting and Business Research**, No.5(2), 2014.